

Politička kultura “novih demokracija”

BRANKA GALIĆ

Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet, Zagreb
e-mail: bgalic@mudrac.ffzg.hr

UDK: 321.7(4-11)

Pregledni rad

Primljeno: 10. siječnja 2001.

Glavnom prijetnjom demokratizaciji novih država na istoku Europe pokazuju se stari problemi prošlog režima koji su samo prebačeni u novonastale okvire promijenjenih oblika vlasništva, političkog predstavljanja, ljudskih i nacionalnih prava, ekologije, zdravlja itd. Među najznačajnijima su: novi populizam, nepoštivanje i kršenje ljudskih prava, državni paternalizam, korupcija i kriminal, dok se problemi zdravlja i ekologije neprekidno potiskuju na margine društva ili se potpuno ignoriraju. Postkomunizam objedinjuje prepoznatljivo iskustvo nekadašnjih “komunističkih” zemalja, koje je postalo panično okrenuto prema jednom jedinom cilju – Zapadu – u koji bi se željelo ugledati i prema kojemu su se usmjerile sve pažnje, nade i očekivanja. Taj cilj podrazumijeva prelaženje puta koji nije nimalo lak – od totalitarizma prema demokraciji i tržišnoj ekonomiji. Iako se često olako misli da je to nešto što je svaka država, koja sebe želi vidjeti modernom, u stanju lako prijeći, realnost s kojom se nove države sučeljavaju često demantira prvobitnu euforiju i nameće opreznije stavove. Postkomunističke zemlje, osobito neke, neopremljene su iskustvom građanske demokracije, institucijama koje to omogućuju, kao ni demokratskom građanskom političkom kulturom. Budući da su komunistički režimi najviše pridonosili intenzivnom razvijanju tradicionalnih oblika etničke svijesti i cijeloga mnoštva tradicionalnih stavova i odnosa, a posebno autoritarnih odnosa u obitelji, školi, politici i na radnom mjestu, uvelike su pridonijeli odvratanju od razvijanja civilne, demokratske političke kulture i obnavljanju “parohijalnih” i “podaničkih” oblika političke kulture s tradicionalističkom i neotradicionalističkom strukturom u “novim demokracijama”, uključujući Hrvatsku.

Ključne riječi: DEMOKRACIJA, KOMUNIZAM, POLITIČKA KULTURA, POST-KOMUNIZAM, ISTOČNA EUROPA.

Rušenje Zida i uspon nacionalizma

Najdramatičniji procesi kraja drugog tisućljeća nove ere jesu slom socijalizma i uspon nacionalizma koji su uzdrmali svijet. Istodobno dok su u bivšoj Jugoslaviji politički događaji sve više “mirisali” na rat, u zemljama Srednje i Istočne Europe odigravala se tranzicija real-socijalizama u demokraciju. Svugdje se tražila uspostava parlamentarne demokracije, pravne države, sloboda tržišta, neovisnost sudstva, sloboda izražavanja, političkog udruživanja, što se u potpunosti podudaralo sa zahtjevima opozicije u Hrvatskoj. U Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj odvijale su se uglavnom uspješne revolucije,¹ koje su “po svojoj temeljitosti bile revolucionarne, a po svojoj metodi reformističke” (Pusić, 1992:3). One su uspjele na potpuno nenasilan način, tj. civilizirano, bez ikakvih represivnih metoda, čak ni sudskih procesa, izvesti bezbolne tranzicije svojih država u “nove demokracije”. Glavnim uzrokom propasti istočnoeuropskih režima neki smatraju krizu legitimacije, koja je jače počela pogađati te režime još 1980-ih godina (Jasiewicz, 1993). Kriza legitimacije komunističkih režima objašnjava se pomoću dva glavnog mehanizma – utopije i sile. Prvi se svodi na klasična komunistička obećanja idealiziranog sustava socijalnih, političkih i ekonomskih institucija od kojih će se svi jednako pravedno i obilno okoristiti. Drugi, pak, tip legitimacije zapravo je utjelovljenje sovjetskog “faktora tenka” ili prilagodba Brežnjevljeve doktrine za potencijalno ustaničku populaciju. Do kasnih 1980-ih godina i utopija i izravna sovjetska okupacija iscrpili su svoje poten-

¹ Prema: **Mi građani: Revolucije 1989**, Zagreb: Novi liber. Garton-Ash, Timothy (1993).

cijale legitimacije. Obecanje boljeg i pravednijeg političkog sustava i društva nikada nije ispunjeno, nego su se zemlje Istočne Europe čak morale suočavati sa sve većim ekonomskim krizama. Tek je dolazak Gorbačova, iako nije doveo u pitanje nepobitnost Brežnjevljeve doktrine, ipak počeo ohrabrivati komuniste Istočne Europe za nove "eksperimente" unutar okvira socijalističkih država.

Rušenjem Berlinskog zida 1989. okončan je istočnonjemački komunistički režim, iako ti komunisti tada još nisu bili toga svjesni, budući da se onda samo radilo na "reformi komunizma" kako bi se smanjio egzodus Istočnih Nijemaca na Zapad.² Kako se egzodus i dalje nastavljao, smišljen je brzi plan sprečavanja poplave Zapada Istočnim Nijemcima pomoću ponovnog ujedinjenja Njemačke, što je nužno dobrodošlo novom jačanju nacionalne svijesti, ali i željenom priključenju Istočne Njemačke zapadnoeuropskim standardima. Ubrzo je Zapadna Njemačka apsorbirala Istočnu, najprije ekonomski, a onda i politički. Ekonomsko ujedinjenje započelo je povezivanjem istočnog i zapadnog tečaja njemačke marke u omjeru 1 : 1, a i rezultati izbora 1990. u obje zemlje pokazali su sličan obrazac stranaka: velika stranka centar-desno, manja centar-lijevo i još manja komunistička stranka. Jedina bitna razlika bila je nova zapadnonjemačka stranka Zeleni, koja je odnijela 5.6% glasova. (Roskin, 1991:153). U Poljskoj je još 1970-ih godina s rasplamsavanjem pokreta Solidarnost³ na širokim temeljima započelo konstituiranje nove političke elite. Nakon razdoblja održavanja prvih slobodnih izbora 1989. od različitih je građanskih aktera stvorena alternativna politička elita koja se svojim dugogodišnjim političkim iskustvom osposobila ući u političku arenu. Obdarena znanjem i iskustvom civilne ili građanske političke kulture uspješno je transformirana u novu vladu na čelu s Tadeuszom Mazowieckim, koji je odmah formirao koalicijsku vlast s uključenim komunistima u ključnim ministarstvima (obrane i međunarodnih odnosa) te komunističkim predsjednikom (Jaruzelskim). U bivšoj Čehoslovačkoj politička je aktivnost, inicirana praškim proljećem 1968., godinama djelovala u tajnosti, razvijajući nove političke ideje s vlastitim underground izdanjima i u vlastitoj distribuciji. Tako je politika s jedne strane marginalizirana, a s druge je zadobila vlastitu autonomnu dinamiku preko novih nepolitičkih građanskih organizacija. Budući da je državna struktura blokirala cjelokupnu sferu javnosti, razvijale su se autonomne društvene institucije koje su se bavile afirmacijom ljudskih prava, slobodama tiska, autonomijom znanstvenog i umjetničkog rada itd. To je potaknulo razvijanje autonomnih društvenih elita koje su u bivšoj Čehoslovačkoj postojale i prije staljinističkog režima, kao što su, poduzetnička, umjetnička i sl., a koje su konkurencijama svojih moći nametale uspon razvoja, prethodno već utemeljene demokratske građanske kulture. Iako u bivšoj Čehoslovačkoj, za razliku od Poljske, nije postojala alternativna demokratska politička elita koja bi vukla struje novih promjena, ona nije bila ni nužna, jer je ta zemlja imala društvene temelje koji su joj omogućili kretanje u novim društveno-političkim smjerovima, a to su civilno društvo i razvijena građanska kultura.⁴ U Mađarskoj se u bivšoj komunističkoj stranci, kao i u

² Samo u jednoj godini, 1989. oko 350.000 Istočnih Nijemaca preselilo se u Zapadnu Njemačku, dok je u prva četiri mjeseca 1990., nakon rušenja Zida, novih 150.000 siromašnih prešlo granicu. Istočni Nijemci još uvijek nisu bili sigurni da se njihov režim doista transformira, jer je vlast još bila komunistička, a snažno policijsko osiguranje Stasi i dalje je dobro radilo (Roskin, 1991:150).

³ Unutar Solidarnosti koja se sastojala od "velikog tijela radnika s malim vodstvom intelektualaca" nalazile su se različite skupine civilnih aktera, od sindikata i radnika, studenata i profesora, do umjetnika i intelektualaca (Roskin, 1991:168). Te su se različite skupine spojile još 1976. godine kada je uspostavljen KOR (Radnički komitet obrane). Na prvim izborima 1989. Solidarnost je u donjem domu parlamenta zauzela 35% mjesta nasuprot komunistima, a u gornjem domu u prvoj rundi potpunu većinu, 92 od 100 mjesta.

⁴ Čehoslovačka je imala kor disidentskih intelektualaca koji su prije bili udruženi s "Poveljom 77", kao i veliku masu građanstva koje se još zaneseno sjećalo Praškog proljeća 1968. To je olakšalo pokretanje novih građanskih inicijativa. Serije masovnih demonstracija kulminirale su krajem godine, kada je

nekim drugim bivšim komunističkim strankama Istočne Europe, pojavila reformistička struja s građanskim demokratskim programom, idejama tržišnog sustava i demokracije, vladavine zakona, prava građana, socijalne pravde itd. Taj reformistički dio stare mađarske komunističke elite, pod nazivom Mađarski demokratski forum, omogućio je mirnu tranziciju u novi demokratski režim.⁵ U Bugarskoj je režim, iako preusmjeren na tržišnu ekonomiju i malo više demokracičan od rumunjskog, ostao i dalje socijalistički, a dotadašnji komunisti preimenovali u socijaliste na prvim su izborima 1990. pobijedili s relativnom većinom (47%). Fragmentirana i siromašno organizirana opozicija nije uspjela zadobiti značajniju podršku glasača.⁶ Opozicijske stranke u Rumunjskoj do prvih višestranačkih izbora nisu bile gotovo uopće organizirane. U većini zemlje komunističke strukture bile su još uvijek nedodirljive i sposobne zastrašiti glasače. Iako je krajem 1989. oko 80-ak stranaka postavilo svoje kandidate, sve su to bili prilično marginalni naponi koji nisu značili nikakvu ozbiljnu opoziciju, tako da je koalicija relativno liberalnih komunista, koja je sebe nazvala Nacionalni front spasa, prilično lako preuzela vlast nakon što je zbacila Ceausescu.⁷ Zanimljiva pojava u Rumunjskoj bila je nova stranka "zelenih" s tri postotka glasova u parlamentu. Prateći poraz Ceausescuova režima u Rumunjskoj 1989., albanski komunistički vođe u Albaniji odlučili su legalizirati opozicijske stranke s namjerom da izbjegnu nasilje koje se pojavilo u drugim balkanskim državama. Iako su rezultati na prvim izborima pokazali podijeljenu zemlju s urbanim područjima uglavnom opozicijskih glasača demokratske stranke i ruralnim regijama koje su bile većinom za komuniste, izbori 1992. donijeli su pobjedu opozicije nad socijalistima, čime je okončana 50-godišnja komunistička vladavina u toj zemlji.

Demokratska stabilnost i autoritarna nestabilnost Istočne Europe

Ako se Istočna Europa razmatra kroz procese demokratizacije, može se reći da su se u njoj dogodila tri vala demokratizacije (Dellenbrant, 1993). Prvi val se pojavio nakon kraja Prvog svjetskog rata, kada su Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunjska i Bugarska bile ponovno konstituirane kao neovisne države, no to je trajalo samo nekoliko godina nakon čega je taj val u svim tim državama splasnulo, a samo je Čehoslovačka uspjela održati trend demokratizacije, sve dok nije 1938. godine bila raskomadana. Za vrijeme drugog vala demokratizacije, koji je nastupio odmah nakon Drugog svjetskog rata, djelomično je obnovljen politički pluralizam uspostavljanjem višestranačkih koalicijskih vlasti. Te su aktivnosti, među-

grupa disidentskih veterana predvođena Vaclavom Havelom utemeljila u studenom 1989. "Civilni forum" koji je odmah postao glavna opozicijska grupa (Jasiewicz, 1993:129; Taras, 1993:175).

⁵ "Mađarski demokratski forum" pod vodstvom Jozsefa Antalla zalagao se za polaganu tranziciju prema privatnom poduzetništvu da ne bi bila previše bolna za mase radnih ljudi. Druga značajna opozicijska stranka u Mađarskoj bila je Savez slobodnih demokrata, predvođen Janosom Kisom koji se dugo suprotstavljao komunistima. Liberalni savez i konzervativni Forum bili su glavni natjecatelji na izborima 1990. za političku moć (Roskin, 1991; Jasiewicz, 1993).

⁶ Grupirajući zajedno 16 malih opozicijskih stranaka, stvorena je opozicijska Unija demokratskih snaga, koja je na izborima osvojila 36% glasova. U njoj su, među ostalima, bili slobodni radnički sindikati, seljačka stranka i ekološka stranka Ecoglasnost. Zanimljivo je da je bugarski postkomunistički ustav bitno ograničio moći predsjednika države na uglavnom ceremonijalne funkcije i neka sigurnosna pitanja, ali da mu nije ostavio pravo veta mimo parlamenta.

⁷ U bukureštanskim protestima protiv komunističkog režima 1989., protiv intelektualca i studenata, režim predsjednika Iliescu u najboljoj je komunističkoj maniri poslao razularenu policiju s električnim palicama i strašnu Securitate. Kada je Ceausescu ubijen, čelnici Securitatea sklopili su posao s Iliescuom da bi zauzvrat zadržali svoje pozicije. Istodobno su glavne zabranjene rumunjske opozicijske stranke, koje su se vratile iz prošlosti – liberalna i seljačka stranka – htjele odgoditi izbore kako bi svojim stranama dale više vremena da se organiziraju, ali je nametnuta stranka Nacionalni front spasa to odbio (Roskin, 1991:158–160).

tim, potkopane djelovanjem komunističkih partija koje su postojale u svakoj zemlji i koje su od 1947/48. te zemlje stavile pod režim potpune integracije u sovjetski sustav. Treći val demokratizacije započeo je radikalnim promjenama koje su pokrenute u Sovjetskom Savezu nakon Gorbačovljeva preuzimanja vodstva. Njegova reformatorska usmjerenost, posebice u međunarodnim odnosima, inicirala je odvajanje istočnoeuropskih zemalja od sovjetske kontrole, što je na kraju i dovelo do kolapsa komunističke vladavine u Istočnoj Europi. Međutim, tek se tada nametnulo ključno pitanje: da li će se "treći val" demokratizacije uspjeti potpuno razviti ili će skrenuti u neke autoritarne smjerove, kako se to već prije znalo događati?

Većina stranaka koje su se pojavile na izdisaju komunizma bile su zapravo više pokreti nego klasične političke stranke.⁸ Ti su pokreti imali odlučujuću ulogu kao protustranke, ujedinjujući prije svega mase populacije protiv komunističke vladavine. Kada se, pak, obaranje komunističke vladavine jednom dogodilo, ti su se pokreti samo u nekim zemljama počeli rekonstruirati i dijeliti u političke stranke s posebnim programima, koje su nalagale nužnosti društvenog života u tim zemljama (Mađarska, Čehoslovačka, Poljska, Slovenija), dok su se u drugima prilično dugo opirali djelotvornijoj odgovornosti za brojne specifične probleme koji su ostali neriješeni ili su se još zaoštrili.⁹ U istočnoeuropskim društvima nije bilo teško očitati njihovu političku nezrelost, socijalnu i etničku fragmentaciju te ekonomsku zaostalost. Smatra se da je najvažniji izbor s kojim se danas suočavaju politički lideri istočnoeuropskih zemalja alternativa između slijeđenja liberalne agende i tjeranja nacionalnog puta (Taras, 1993:183). Iako se druga opcija dosad zadržava samo u nekim zemljama Balkana i bivšeg Sovjetskog Saveza, gdje se nacionalistički orijentirani muški politički vođe preferiraju nad liberalnim pluralizmom, eventualno optiranje većih ne balkanskih država za nacionalistički snažne lidere eksponencijalno bi povećalo moguće opasnosti za svjetski poredak. Stoga je ono što u političkoj kulturi Istočne Europe najviše ometa klasične političke podjele na "ljevicu" i "desnicu" političkih orijentacija svakako nacionalizam, ali i urbano-ruralno kulturna podjela (Dellenbrant, 1993:152).

Analitičari se uglavnom slažu s tezom koju zastupa Roskin (1991:170) da, naime, empirijski gledano, zapadnoeuropski politički obrazac jedini proizvodi takvu demokratsku stabilnost kakvu bi Istočna Europa trebala pratiti ako i sama želi postići demokratsku stabilnost. Što to pretpostavlja? 1. Standardni stranački sustav dva plus dviju velikih stranaka koje dobivaju barem 70% glasova i jedne ili više manjih; 2. Oslabljenu ideologiju; 3. Dvije glavne stranke političkog centra, gdje su najviše koncentrirani glasovi; socijalisti, socijaldemokrati i radničke stranke postaju "centar-lijevo", a kršćanski demokrati i konzervativne stranke "centar-desno". Izmjena vlasti između "centar-lijevo" i "centar-desno" proizvodi pritom uglavnom minorne političke razlike; 4. "Održivu" ekonomiju kao glavni faktor ozbiljnosti stranke. Izbori postaju "referendumom" osobnosti političara, ali i nužan svojevrsni "referendum" ekonomije. Glasaci, naime, kažnjavaju siromašnu ekonomsku izvedbu koja ostavlja previsoku inflaciju ili nezaposlenost. Prema tome, glavna "prodajna točka" svake kampanje jest tvrdnja "korisnika" da su napravili "dobar posao" (Roskin, 1991:168); 5. Naglašavanje osobnosti političara. Izborna utrka nije intelektualno vježbanje, nego primjena dobrih marketinških tehnika. Ako nove vlasti nisu u stanju popraviti životni standard prilično brzo i vidljivo, Istočna Europa bi mogla postati puno manje demokratska nego što bi to htjela.

⁸ Stranke pokreti bili su, npr.: Mađarski demokratski forum, Građanski forum i Javnost protiv nasilja u Čehoslovačkoj, Nacionalni front spasa u Rumunjskoj, Sindikat demokratskih snaga u Bugarskoj, Pokret za demokratsku Slovačku, Hrvatska demokratska zajednica, Demos u Sloveniji ...

⁹ Najradikalnija demokratska transformacija izvedena je od vodeće frakcije Mađarske socijalističke radničke stranke koja se preimenovala u Mađarsku socijalističku stranku i potpuno predala zapadnoeuropskom stilu socijalne demokracije, tržišnoj ekonomiji i demokratskim načelima, dok je notorni slučaj komunističke stranke koja se preokrenula u ekstremnu nacionalističku ostala Socijalistička partija Srbije.

Ali, možda najvažniji hendikep Istočne Europe u odnosu na Zapadnu Europu i općenito zapadni civilizacijski kulturni krug jest nedostatak razvijenosti ključnih elemenata građanske kulture. Istočna Europa nema dovoljno razvijenu političku kulturu "civilnog društva" kao temeljni preduvjet za razvijanje demokracije. "Civilno društvo" podrazumijeva uobičajene standarde uljudnosti, pluralizma, tolerancije i ljudske sposobnosti demokratskog vladanja. Budući da su desetljeća komunističke vladavine erodirale navike civilnog društva, tamo gdje ih je bilo pokušavajući ih nadomjestiti socijalističkom etikom pod partijskim nadzorom, ljudi sada moraju ponovno učiti civilno ponašanje jednako kao i tamo gdje tih navika nije bilo, jer je bez utvrđenih pravila ponašanja civilnog društva vjerojatan jedino autoritarizam. Autoritarna vlast upravo izrasta iz nereda, jednako kao što neprekidno pridonosi neredu sistematskim sprečavanjem porasta socijalnih snaga, posebno političkih stranaka da izgrade red. Političke kulture istočnoeuropskih zemalja sadrže i snažne elemente paternalizma te religijske ortodoksije koja je usmjerena prema konzervativnim političkim ulogama i osnaživanju autokratskih tendencija. Za mobilizaciju i ujedinjenje novostvorene masovne javnosti u istočnoeuropskim zemljama, uključujući Hrvatsku, najčešće je korištena najjača ideološka snaga – nacionalizam – koji je često degenerirao u političku netoleranciju, usmjeravajući se protiv etničkih manjina koje postoje u skoro svim istočnoeuropskim zemljama.¹⁰ Nerazvijenost sustava parlamentarnih stranaka i demokratskih institucija te karakteristike političke kulture Istočne Europe još su uvijek usmjerene više prema sukobima nacionalizama i etniciteta nego prema političkom kompromisu i konsenzusu koji su pretpostavka sigurnog utemeljenja demokracije. Ekonomska i finansijska suradnja Zapada uvjetovana je, pak, postojanjem demokratskih struktura civilnog društva u istočnoeuropskim zemljama, održavanjem i razvijanjem demokracije te poštivanjem ljudskih prava. Ako se Istočna Europa ne pomakne ozbiljno u zapadnom smjeru, šanse njezine nestabilnosti se povećavaju, a kada sustav postane dovoljno nestabilan, demokracija završava u autoritarizmu. Stoga će politika Istočne Europe ili morati nalikovati modernim zapadnoeuropskim politikama ili će biti puna nestabilnih autoritarnih tendencija međusobnog rata godinama. Jedina poruka Istočnoj Europi mogla bi se sažeti u slogan: "Postani moderna!".

Postkomunizam – nasljeđe političke kulture komunizma

Politička kultura uzburkanih 1990-ih godina u istočnoeuropskim zemljama pokazala je sljedeće sociološke karakteristike komunističkih društava: okamenjene socijalne strukture, nisku razinu socijalne mobilnosti, dihotomizirane vizije socijalnog poretka kao vode nasuprot masama, nomenklature nasuprot ljudima, "oni" nasuprot "mi" (Jasiewicz, 1993:145). Aktualna fragmentacija, pak, novonastalih demokracija odrazila je tekuće promjene poretka, dezintegraciju starih struktura i pojavu "novih", ali zapravo starih grupa lojalnosti. Tako su se stvorila fragmentirana i čak anomijska društva s konfuznim ljudima i kao potrošačima i kao glasačima. Od dvaju glavnih mehanizama koji objašnjavaju glasačko ponašanje – stranačka identifikacija i racionalan izbor – nijedan nije djelovao u zemljama Istočne Europe. Jedino glasačko ponašanje koje se masovno odvijalo bilo je glasanje protiv komunizma i za samostalne nacionalne države, u slučajevima gdje takvih još nije bilo. Budući da su se istodobno odvijale svade među političkim elitama, stvorena je takva konfuzija da je nastalo stanje socijalne i političke fragmentacije počelo bivati ozbiljnom prijetnjom mladim demokracijama.

¹⁰ Istraživanje sociokulturnih aspekata tranzicije u Hrvatskoj iz 1996., koje je proveo Ekonomski institut u Zagrebu, pokazalo je istaknutu dimenziju etnocentrizma u odgovorima gotovo polovice ispitanika. S tvrdnjom "ljudi mogu biti sigurni, samo kada je njihova nacionalna skupina u većini" slaže se 50% ispitanika, 47% ih zastupa mišljenje da "treba strogo razlikovati vrijednosti i osobine vlastite nacije od vrijednosti i osobina drugih nacija", a 41% ih je mišljenja da su "posebna prava nacionalnim manjinama dolijevanje ulja na vatru" (Istraživački izvještaj, 1996:23).

Politička kultura komunizma nastala je u okviru jednog političkog sustava koji je bio totalitaran po svojim metodama vladanja i aspiracijama da kontrolira svaki aspekt društvenog života. Glavni instrument kontrole bila je svemoćna, hijerarhijski organizirana, samoodržavajuća komunistička partija koja je monopol vlasti održavala silom (nasiljem).¹¹ Bilo kakva kolektivna aktivnost izvan njezine kontrole nije se mogla provoditi, a sve važnije socijalne veze i odnosi između partije i društva bili su vertikalno strukturirani pod patronatom te partije. Privatne ekonomske aktivnosti, organiziranje religijskih aktivnosti, interesne grupe i druge udruge, tj. svi elementi onoga što čini civilno društvo, bili su zabranjeni ili potiskivani. Iako su se zemlje između Baltika, Jadranskog mora, Crnog mora i Pacifika razlikovale jedna od druge na različite načine, jer su baštinile i različite tradicije i kulture, ono što ih je činilo vrlo sličnima bilo je njihovu jednako političko, ekonomsko i socijalno iskustvo – komunističko. Zajedničko iskustvo komunizma započeto je boljševičkim osvajanjem vlasti u Petrogradu 1917., a završilo kolapsom komunističkih režima u Srednjoj i Istočnoj Europi 1989/90., kao i raspadom Sovjetskog Saveza 1991. godine. Nakon raspada toga sustava, društveno-političko stanje koje se zateklo na tim prostorima počelo se nazivati terminom "postkomunizam". Prepoznatljivo iskustvo nekadašnjih komunističkih zemalja sada je postalo gotovo panično okrenuto prema jednom jedinom cilju i izravnom smjeru kretanja – Zapad – u koji bi se željelo ugledati i prema kojemu su se usmjerile sve pažnje, nade i očekivanja. Taj cilj, međutim, podrazumijeva prelaženje puta od totalitarizma prema demokraciji i tržišnoj ekonomiji, koji nije nimalo lak. Iako se često olako vjeruje da je to nešto što je svaka država, koja sebe smatra modernom, u stanju lako prijeći, realnost s kojom se nove države na putu "tranzicije" suočavaju često demantira prvobitnu euforiju i nameće opreznije stavove. Iskustvo tranzicije iz jednog tipa režima u drugi, doduše, već postoji s prijelazom starih autoritarnih režima Španjolske, Portugala i Južne Amerike u demokratske, ali to nisu nasljeđa komunističkih režima. Mnoge od tih zemalja prije svojih diktatorskih prošlosti već su imale izgrađene neke građanske institucije ili su bile pod izravnim utjecajem nekih od vodećih kolonijalnih kapitalističkih dominatora. Postkomunističke zemlje, međutim, imaju slabo ili nikakvo iskustvo građanske demokracije, a pogotovo im nisu ostavljene u nasljeđe gotovo nikakve institucije koje to omogućuju. Utoliko se ova tranzicija razlikuje od prethodne i utoliko je ona nešto novo i dosad nepoznato.

Nakon propasti komunističkih vladavina Istočne i Središnje Europe, prvobitno je raspoloženje javnosti bilo euforično, a budućnost se vidjela u svijetlim koloritima. Čak su i brojne znanstvene studije, oživljavajući nostalgična i romantična sjećanja na "staru Europu", širile optimistička predviđanja dolaska novog liberalnog i demokratskog tisućljeća, što je bilo razumljiva reakcija povijesnog trenutka. Ali, Istočna Europa u mnogočemu je bila i ostala prilično ekonomski nerazvijen i marginaliziran dio europskog kontinenta, a posebno zadnjih desetljeća stupanj ove marginalizacije još su povećale komunističke ekonomije.¹² Sve su komunističke ekonomije, u odnosu na relativne pozicije koje su njihove zemlje imale u svjetskoj ekonomiji, prije Drugog svjetskog rata pridonijele propadanju tih ekonomskih pozicija. Drugi problem Istočne Europe, koji je važna spona između prošlosti i sadašnjosti, jest etnička

¹¹ Posjedovanje te stalna ili trenutna sposobnost korištenja sile, ili mogućnost njene primjene, podloga su na kojoj se temelji svaka politička moć. Silom se čovjeku nameće njemu izvanjska volja koju mora izvršavati, ali je ona samo jedan od instrumenata politike, a ne njeno univerzalno sredstvo. Sila i nasilje manje su učinkoviti od "moći novca" i "moći uvjeravanja", tj. ideologije (Manhajm, 1978). U onim državama u kojima je moć političkog nasilja vlasti gotovo iščezla i zamijenjena djelotvornijim oblicima – novcem i uvjeravanjem – jasno se iskazala nova vrsta nasilja protiv prirode i čovjeka globalnih razmjera, ekološko nasilje. Objekti nasilja, dakle, jednako mogu biti humanitet (pojedinaac/društvo) kao i priroda.

¹² Omjer prosječnog dohotka istočnoeuropskih u odnosu na zapadnoeuropske zemlje za 1980. godinu pokazuje procjep od približno 33: 100, koji se sve više povećava. (Janos, 1994:4).

fragmentacija toga prostora. Dok su se za vrijeme komunističke vladavine barem neke zemlje mogle označiti kao etnički homogene (Demokratska Republika Njemačka, Poljska i Mađarska), danas su sve one titularne nacije s brojnim etničkim manjinama, iz čega proizlaze brojni problemi. Nacije ili etničke većine u tim državama obično percipiraju etničke manjine kao prijetnje svojoj kulturi ili demografskom opstanku, istodobno izražavajući netoleranciju prema titularnim nacijama susjednih država zbog inferiorne pozicije koju njihove nacionalne manjine imaju u tim zemljama. Etnički problemi koji su postojali još za vrijeme komunističkih režima "rješavani" su ili pomoću brutalnih mjera otvorenog progona drugih nacija ili se ohrabrivala emigracija manjina ili se posezalo za agresivnim mjerama kulturne asimilacije, a neki su jednostavno prakticirali politiku nepostojanja nacionalnih pitanja. Takvim odnosom komunistički su režimi pridonijeli intenzivnom razvijanju ne samo tradicionalnih oblika etničke svijesti, nego i cijeloga mnoštva tradicionalnih stavova i odnosa, posebno autoritarnih odnosa, što je sve pridonosilo odvratanju od razvijanja civilne, demokratske političke kulture i obnavljanju, Verbinim rječnikom rečeno, "parohijalnih" i "podaničkih" oblika političke kulture s tradicionalističkom i neotradicionalističkom strukturom (Almond i Verba, 1965). Ovaj neotradicionalizam dobrim je dijelom proistekao iz funkcionalnih potreba staljinizma, ali je kasnije nadživio i samoga Staljina. Prema upadljivim komunističkim uzorima taj se novi tradicionalizam danas vrlo jasno očituje u: javnom simbolizmu novih nacionalnih država; ustrajavanju na dignitetu statusa i položajima moći; "viktorijanskoj" privrženosti konvencionalnosti te u neprijateljskom odnosu prema bilo kakvom socijalnom i artistskom eksperimentiranju, kao i odstupanju od tradicionalnih uzora.

Najznačajniji obrasci i strategije političke prilagodbe, koju su odmah nakon preuzimanja vlasti nastojale stvoriti nove političke elite istočnoeuropskih zemalja, bile su (Janos, 1994: 14-17): 1. Prilagodba liberalističkoj tradiciji; 2. Tehnokratske strategije; 3. Neopopulizam. U prvoj grupi su pristupi koji imaju svoje povijesne prethodnice još u 19. i ranom 20. stoljeću, a tu spada većina liberalnih ili građanskih stranaka. Prva strategija prilagodbe polazi od gledišta da se ekonomske, političke i legalne institucije novih demokratskih zemalja trebaju prilagoditi modelima Zapada. Druga strategija je zapravo politička formula u kojoj racionalna kalkulacija ekonomskih ciljeva i sredstava dobiva prednost nad idejama narodnog suvereniteta. Ona je često korištena za promicanje manje kompromitiranih i prominentnih članova starog establišmenta, za upravljanje iz jednostranačkih u višestranačke sustave. Većina stranaka nasljednica bacila se na etničku politiku ili se povezala s populističkim i čak radikalnim nacionalističkim strankama.¹³ To su zapravo (bivši) komunistički tehnokrati koji za sebe tvrde da su demokrati, dok u državama pod njihovom kontrolom "iza fasade vreba kvaziautoritarna država" (Janos, 1994:21). Treća strategija ima velikih sličnosti s prethodnim populizmima 19. i ranog 20. stoljeća, koji su bili preteče ideologija kineskog maoizma i islamskog fundamentalizma, zaokupljenih borbama protiv utjecaja "kulturnog imperijalizma" i urbane kulture.

Iako se mnogi autori razlikuju u pristupima problemu demokratizacije postkomunističkih zemalja, prevladavaju mišljenja o, u najmanju ruku, nerazumijevanju karaktera demokracije, slobode tržišta i političkim očekivanjima (Mandelbaum, 1996). Mnoge od postkomunističkih zemalja, naime, nisu toliko nerazvijene u smislu modernizacije koliko su krivo razvijene, pa tranzicija ne podrazumijeva toliko izgrađivanje novih struktura koliko uništavanje postojećih zbog njihove beskorisnosti. Zemlje postkomunizma koje najviše "obećavaju"

¹³ Tako su albanski, rumunjski, bugarski, srpski i mađarski bivši komunisti usvojili socijalističku etiketku. U bivšoj Čehoslovačkoj komunisti su postali Demokratski blok, u Poljskoj Alijansa demokratske ljevice itd. U Hrvatskoj i Slovačkoj metamorfoze su bile kompleksnije jer su uključivale ruralne slojeve s elementima nacionalističke inteligencije i stvorile HDZ, odnosno Slovački pokret za demokratsku Slovačku. Neki od vođa ovih stranaka – slovački, rumunjski, hrvatski, bugarski, srpski – bili su visoki funkcionari starih režima.

glede tranzicije jesu zemlje Srednje i Istočne Europe jer su kulturalno i geografski najbliže Zapadnoj Europi. S drugima je složeniji problem zbog različitih povijesnih i kulturoloških nasljeđa njihova prostora. Gotovo svi analitičari slažu se u tome da su povijesno sve to bila multinacionalna carstva kojima se vladalo autokratski, što je nužno ostavilo duboke tragove na stanje njihovih političkih kultura danas. Međutim, članstvo u Europskoj zajednici zahtijeva od svih budućih članica usvajanje Zapadnih institucija i procedura.¹⁴ Analitičar Mandelbaum (1996) smatra da ono što je od odlučujućeg značaja za uspjeh tranzicije iz totalitarnih režima u demokracije nije efikasnost države, nego njezina legitimacija, odnosno da je nedostatak legitimacije u smislu nad kime se vlada i gdje su granice države, a ne tko vlada, odgovoran za raspirivanje nasilja i ratova među različitim etničkim grupama. Ne smatrajući današnje nacije primordijalnim entitetima, nego, kao i Anderson (1990), konstruiranim, imaginarnim zajednicama, najodgovornijim čimbenikom odsutnosti konsenzusa o legitimaciji i "najmoćnijim modernim političkim osjećajem" Mandelbaum (1996:16) kao i mnogi drugi autori proglašava nacionalizam. Upravo nacionalizmom motivirani ratovi u Hrvatskoj, Bosni, Kosovu, na Kavkazu, u Čečeniji i u Središnjoj Aziji najoštrije razlikuju postkomunistički Jug i Istok od Zapada.

Dvojeći i problematizirajući glede potpune liberalizacije postkomunističkih država, Holmes (1996:27-50) također polazi od različitog kulturnog nasljeđa kao najviše transparentne prepreke koja ometa liberalizaciju ovih zemalja. Navike stečene u prošlosti teško je uzdrmati. U tom smislu on ističe dvije verzije teorija kulturnog nasljeđa iz kojih proizlaze te prepreke: 1. nacionalizam ili politiku identiteta; 2. problem krize vlasti/upravljanja kao univerzalni problem postkomunizma. Stare, naime, tehnike izolacije, cenzure i ograničavanja svih vrsta nisu više nikako provedljive. Budući da "civilno društvo" pretpostavlja relativno konzistentnu vlast koja ne preinačuje svaki čas odluke i zakone, vlasništvo postaje beznačajno ako je budućnost nepredvidljiva i radikalno neizvjesna. Stoga je nužno razvijati demokratsku političku kulturu. Dodatna prepreka u postkomunističkim zemljama je neobuzdani kriminal koji je u porastu. Prema nekim gledištima, pak, većina postkomunističkih zemalja Srednje i Istočne Europe već je u velikoj mjeri dovršila svoju tranziciju prema demokraciji i kapitalizmu, jer su dobile *istu vrstu* kapitalizma kakva postoji i na Zapadu (Mueller, 1996:102). Doduše, još će se odvijati velike promjene glede dolaska i odlaska političara i stranaka, propadanja novih i starih poduzeća, promjena obrazaca trgovine, itd., ali, izuzevši vrlo slabe mogućnosti nasilnih prevrata, vrijeme fundamentalnih promjena je prošlo. Stoga će se daljnji razvoj postkomunističkih zemalja odvijati u bitno demokratskom okolišu. Prema Muellerovu (1996:107) mišljenju demokracija je postignuta "kada je djelotvorno konzumiran jednostavan posao: narod se slaže da ne zbacuje vlast silom, a vlast narodu ostavlja slobodu da je pokuša zbaciti bilo kojim drugim sredstvima". Demokracija je bitno "stanje uma", a ne logična ili empirijska posljedica drugih faktora. Ono na što posebno upozoravaju mnogi istraživači kao na veliku opasnost za demokraciju i kapitalizam u postkomunističkim zemljama, jesu zločini.

Javno raspoloženje u mnogim postkomunističkim zemljama ukazuje na neuspješnu tranziciju prema demokraciji, ali se to inače "rijetko priznaje jer se ne uklapa u široko rasprostranjena zapadna značenja politike i ekonomije" (Gati, 1996).¹⁵ Mnogi zapadnjaci, po-

¹⁴ Tako je, recimo, zbog zadovoljavajućeg funkcioniranja njihovih tržišnih ekonomija, te razvijenih metoda demokratskog odlučivanja, Češkoj Republici i Turskoj (iako različitih kulturnih tradicija) omogućen pristup Europskoj uniji, dok to neće biti moguće, barem ne u skoroj budućnosti, recimo Kirgistanu, bez obzira na to koliko star njegov kapitalizam bio (Mandelbaum, 1996:15).

¹⁵ Empirijski rezultati istraživanja javnog mnijenja "Eurobarometar Survey" provedenog u Europskoj uniji pokazuju trend opadanja zadovoljstva demokratskim promjenama u zemljama Srednje i Istočne Europe između 1991. i 1994. godine. Ključno pitanje u tom istraživanju bilo je: "U cjelini, jeste li vrlo zadovoljni, prilično zadovoljni, malo zadovoljni ili niste uopće zadovoljni s načinom na koji se demokracija razvija u vašoj zemlji?" Rezultati su pokazali da je narodno zadovoljstvo demokracijom u zem-

seбно Amerikanci, misle, naime, da će bivše komunističke zemlje, budući da su dugo vremena iskušavale tiraniju, objeručke prihvatiti zapadni model političkih i ekonomskih procesa, tj. da je put prema demokraciji u njima jedini mogući. Međutim, neki zapadni skeptici nagoviještaju bojazan za budućnost zbog totalitarne prošlosti koja je ostavila traga u političkim kulturama tih zemalja, jer se već sada gotovo dvije trećine postkomunističkih zemalja suočava sa stanjem "ni demokracije ni totalitarizma", stoga što tranzicija nigdje nije "ni potpuno propala ni potpuno uspjela" (Gati, 1996:170). Demokracija ipak najviše "pušta korijene", prema mišljenju većine analitičara, u Srednjoj Europi, i to ponajprije u Češkoj Republici, Poljskoj, Mađarskoj i Sloveniji, u manjoj mjeri u novim baltičkim državama, te odnedavna u Hrvatskoj. Bez obzira na to što su bivše komunističke zemlje pristale na mehanizme tržišta, većina je populacije tih zemalja ostala nostalgična prema socijalnoj skrbi komunističke države. Nostalgija je tim veća što su populistički režimi i kaotične karakteristike tržišta u tim zemljama dopustili razne zlouporabe, pretvarajući tako slobodno poduzetništvo u "slobodnu otimačinu" i mafijaške obračune,¹⁶ a demokraciju u netoleranciju i nacionalizam. Budući da je sada životni standard prosječne populacije niži nego što je bio pod komunističkom vladavinom, ljudi se osjećaju prevarenima, a prevladava i cinizam glede političara koji su dali prazna obećanja. Stoga u uvjetima ekonomskog propadanja demokracija neće moći ostaviti dublje korijene, pa bi konačni proizvod današnjeg trenda mogao biti usvajanje poluautoritarnih obrazaca kombiniranih s nacionalističkim i populističkim politikama. O'Donnell i Schmitter (1986) smatraju da je podjednako izvjesno da tranzicija autoritarnih režima dovede do demokracije kao i do nedemokracije i obnavljanja nove ili još strože forme autoritarne vladavine. Tranzicija može dovesti i do konfuznih rotacija vlada koje nisu u stanju osigurati dugoročno rješenje institucionaliziranja političke moći, a može se razviti i u nasilne sukobe, usmjeravajući se prema revolucionarnim režimima. Karakteristika je tranzicije da za vrijeme dok ona traje "pravila političke igre nisu definirana" (O'Donnell i Schmitter, 1986:6). Ako se želi postići demokratska tranzicija, onda to uključuje načela liberalizacije i građanstva. Građanstvo znači pravo da se jednako bude tretiran od jednakopravnih ljudskih bića, kao i obveze izabranih na zajedničkim izborima da budu odgovorni svim članovima zajednice. Bez garancija individualnih i grupnih sloboda svojstvenih liberalizmu, demokracija riskira izopačavanje u puki formalizam i takozvane populističke demokracije. S druge strane, bez odgovornosti masovnoj javnosti i biračkim manjinama, liberalizacija pokazuje da je lako manipulirana u korist vladajućih. U svakom slučaju tranzicija se može smatrati dovršenom kada glavna karakteristika političkog života više nije "abnormalnost", odnosno kada se akteri pokoravaju nizu pravila, definirajući pritom: 1) smjer postizanja uspjeha u vladajućim ulogama, 2) sredstva koja mogu legitimno primijeniti u sukobima jednih s drugima, 3) procedure koje trebaju primijeniti u donošenju odluka i 4) kriterije koje mogu koristiti za isključivanje drugih iz igre (O'Donnell i Schmitter, 1986:65). "Normalnost" režima postignuta je, drugim riječima, tek kada glavna karakteristika političkog života postane sudjelovanje političkih aktera prema transparentnim pravilima političke igre u strukturi demokratskog civilnog društva.

Slučaj Hrvatske

Kao ni u bivšoj Jugoslaviji ni u Hrvatskoj povijesno nije postojala gotovo nikakva demokratska i parlamentarna tradicija koja bi se mogla smatrati temeljem razvoja demokratske

ljama Srednje i Istočne Europe opalo između 1991. i 1994. s indeksa -16 na -40. Godine 1994. u Srednjoj i Istočnoj Europi duplo više ljudi bilo je nezadovoljno (66%) nego zadovoljno (26%). Podrška demokratskom razvoju najviše je opala u Bugarskoj i Litvi, a jedina zemlja gdje je trend još uvijek bio pozitivan prema tom istraživanju bila je Češka Republika, (44% bilo je zadovoljno, a "samo" 53% nezadovoljno) (Gati, 1996:178).

¹⁶ Gati (u: Mandelbaum, /ed./, 1996:170) tvrdi da se "moć i zvjerstva kriminalaca u postkomunističkim zemljama mogu usporediti sa situacijom u Chicagu 1920-ih godina" ovoga stoljeća.

političke kulture niti je tu postojalo autonomno civilno društvo, kao u Češkoj ili Mađarskoj. Druga otežavajuća okolnost hrvatske tranzicije bio je relativno malobrojan građanski sloj stanovništva, koji inače svugdje predstavlja glavnu strukturalnu okosnicu društva, a koji onda nije mogao biti šire uključen ni u tranzicijske procese. U uvjetima rušenja komunističkog sustava, nadolazećeg rata među nacijama bivše Jugoslavije i sve većeg straha ljudi su se osjećali najsigurnijim pod okriljem nacije. Odlučujući značaj nacionalnog identiteta u Hrvatskoj najviše je isticao konzervativni HDZ, tada nova populistička stranka koja se predstavila u naj snažnijem nacionalnom svjetlu. HDZ je "uletio" u pravom trenutku političkog bezglavlja i s dobrom pozadinskom pripremom te pridobivanjem raspoloženja javnosti od relativne većine na prvim izborima uspio je, zahvaljujući novom izbornom zakonu koji je odmah usvojio, ostvariti i apsolutnu većinu u parlamentu. HDZ je uspio također svoga vođu, bivšeg komunistu i generala bivše JNA, tada vodećeg hrvatskog nacionalista, unaprijediti do predsjednika države. Druge opozicijske stranke pod takvim su se uvjetima našle gotovo u beznačajnoj poziciji u Saboru. Najvažnija promjena koju je ova stranka odmah provela bila je revolucija simbola i to "po nacionalnoj liniji" (Pusić, 1992), dok vještinu vođenja gospodarske politike nova vlast, međutim, nije pokazala. Najvažniji dio, pak, strukture i politike razvoja demokracije u nekoj zemlji jest demokratska građanska politička kultura koja je u Hrvatskoj bila vrlo slaba ili gotovo nerazvijena. Stoga, da bi Hrvatska došla do statusa priznate svjetske demokracije, tek treba razviti demokratsku građansku političku kulturu. Umjesto nje etnički identitet postao je najvažniji repozitorij vrijednosti među svim drugim različitostima i vrednotama pojedinaca i društvenih grupa. Uspostavljen je i institucionaliziran rigidni autoritarni režim s obvezom usvajanja nacionalnog kolektiviteta kao vrhovnog dobra, pa su takvim uvođenjem hijerarhijske strukture identiteta svi ostali identiteti potisnuti u drugi plan ili marginalizirani, primjerice – regionalni, spolni, intelektualni, profesionalni itd. Etnički sukobi, rat i uspostavljanje hegemonije vladajuće stranke HDZ-a krajnje su nepovoljno utjecali na demokratizacijske procese u zemlji, čime je izravno zakočeno stvaranje i razvoj demokratske, građanske političke kulture.

U političkim orijentacijama Hrvatske, kako su pokazivali rezultati istraživanja još od 1991. godine, dominirala su dva temeljna međusobno suprotstavljena tipa političke kulture – tradicionalistički i modernistički – koji su se u znatnoj mjeri podudarali s ideološko-političkom oprekom "desnice" i "lijevice" (Zakošek 1991). Prvi je odan tradicijskim vrijednostima, etnocentrizmu, autoritarnosti i klerikalizmu, a uglavnom ga njeguju "desne" političke stranke, dok je drugi posvećen modernim vrijednostima, kozmopolitizmu, demokraciji i sekularizmu; njega najviše njeguju "lijeve" političke stranke. Do sličnih rezultata došli su i istraživači Bulat i Štrelov (1995a:297-315) pri istraživanju dimenzija izbornih učinaka hrvatskog političkog prostora. Kada se, pak, razmatraju socijaldemografska obilježja glasača pojedinih stranaka, vidi se da je za HDZ i "desnicu" općenito dosad u značajnijoj mjeri glasala manje obrazovana, ruralna i starija populacija te češće muškarci nego žene, dok je za "lijeve" stranke i stranke građansko-liberalne orijentacije više glasala urbana populacija, srednjeg i višeg statusa, koja je više okrenuta modernim vrijednostima (Bulat i Štrelov, 1995a). Istraživanje Srdana Vrcana i suradnika (1995) pokazalo je da u tranzicijskoj Hrvatskoj za vrijeme "demokratske vlasti" HDZ-a nije postojao sustav demokratske vladavine, nego sustav "tehnologije vladanja", što je, prema tim nalazima istraživanja, bilo namjerno izabrano političko sredstvo manipulacije za osobite "stranačke svrhe".

Rezultati istraživanja sociokulturalnih aspekata tranzicije Hrvatske¹⁷ koje je 1996. godine proveo Ekonomski institut u Zagrebu pokazali su – pored gospodarskih i kulturnih dimenzija tranzicije – i političku dimenziju viđenja i evaluacije demokracije u Hrvatskoj te per-

¹⁷ Reprezentativni uzorak (N = 1056), projekt: *Dinamika sociokulturalnog kapitala u Hrvatskoj*, u: Istraživački izvještaj, 1996.

cepciju mogućnosti utjecaja građana na političke odluke. Istraživanje je utvrdilo nisku razinu političke kulture te zabrinjavajuće visoku razinu političke apatije, tj. osjećaj zanemarenosti i isključenosti građana iz procesa političkog odlučivanja.¹⁸ Najznačajniji rezultati ovoga istraživanja upravo su potvrdili dimenzije koje su utvrdila već prethodna istraživanja (Grdešić; Kasapović; Šiber; Zakošek; 1991): značajnu prisutnost dimenzija autoritarnosti i tradicionalnosti u ispitanoj populaciji hrvatskog društva, sklonost državnom paternalizmu, nisku razinu političke participacije, slabu razinu razvijenosti građanske kulture te oskudan politički kapital.¹⁹ Slične su dimenzije još prije gotovo četiri desetljeća istraživači Almond i Verba utvrdili u nekim drugim nacijama (talijanskoj i meksičkoj, primjerice) koje su nazvali "parohijalnim" i "podaničkim" tipovima političke kulture (Almon i Verba, 1965).

Nacionalni identitet u početnoj je fazi reintegracije hrvatskog društva odigrao svoju ulogu, ali je dugotrajnim djelovanjem isključivo "na liniji etniciteta" postao disfunkcionalan za demokraciju. U kontekstu nerazvijene tradicije liberalnog političkog mišljenja te nerazvijene demokratske političke kulture autoritarna je i paternalistička država uspješno poticala zatumljivanje različitosti, individualnosti, tiraniju većine i iskazivanje svakojake netrpeljivosti prema neistomišljenicima. Ono što je osobito priječilo demokratizaciju svih bivših postsocijalističkih društava i što je bilo posebno vidljivo u Hrvatskoj posljednjeg desetljeća dvadesetoga stoljeća, bilo je vraćanje cijeloga niza premodernih i staromodnih vrijednosti. Ta je retradicionalizacija uključivala: vraćanje povijesnoj mitologiji, religijskim i ruralnim vrijednostima, društvenim slojevima prekapitalističke stratifikacije ("stališima"), njegovanje tradicionalnih vrijednosti i tradicionalnog načina života, omalovažavanje rada žena, diskriminiranje različitosti i individualnih preferencija životnog stila, glorifikaciju nacionalnog identiteta kao temelja individualnog identiteta itd. (Pusić, 1993:9). Ta je politička kultura vladajućih "stališa" bila usmjerena prema njegovanju parohijalnih i podaničkih karakteristika nacije; njezin osobito mitološki tradicionalizam najviše je dolazio do izražaja pri poticanju žrtvovanja pojedinaca za kolektivističke ciljeve nacije. Njezin se paternalizam očitovao u predsjedničkom preuzimanju uloge stvoritelja i roditelja domovine personificiranog u vrhovnom "ocu", prema uzoru na drevnog *pater familiasa*, koji je jedini imao autoritarnu ulogu nagrađivanja poslušnih i kažnjavanja (ne)poslušnih. Posljednjih su se godina, međutim, na hrvatskoj političkoj sceni počele odigravati neke promjene koje su dovele najprije do formiranja koalicije najznačajnijih modernističkih i demokratski orijentiranih oporbenih stranaka, a zatim i do njihova demokratski izabranog zauzimanja vladajućih pozicija u državi. Koliko bi to moglo biti od odlučujuće važnosti za tip političke mobilizacije koji se dosad temeljio na populizmu vladajućih elita, preostaje tek da se vidi. Velika prepreka koja se odmah nametnula novoj vlasti realno je usklađivanje očekivanja građana s posvemašnjom neimaštinom, korupcijom i kriminalom proširenim po svim strukturalnim razinama hrvatskog društva. Razumljivo je da su nakon izbora u siječnju 2000. naglo porasla očekivanja birača od tranzicijskih procesa političke i gospodarske transformacije prema zapadnim uzorima, no ekspanzija tih očekivanja u trenutnom stanju anomalije mogla bi otežati i usporiti paralelno izgrađivanje nove strategije društvenog razvoja te razvijanje i njegovanje novog tek utemeljenog građanskog tipa političke kulture okrenute prema budućnosti.

¹⁸ 80% ispitanika izjasnilo se da nema utjecaja na donošenje političkih odluka koje ih se tiču, kao što se, također, osjećaju bespomoćni pred usvojenim nepravednim ili lošim zakonima (Istraživački izvještaj, 1996:17).

¹⁹ 66% ispitanika drži da su poslušnost i poštivanje autoriteta najvažnije odlike koje djeca trebaju usvojiti, 58% njih vjeruje da je ovoj zemlji potrebno nekoliko hrabrih i odlučnih vođa u koje narod može imati potpuno povjerenje, a gotovo polovica ispitanika ističe da promjene treba prihvatiti, jedino ako se drugačije ne može (Istraživački izvještaj, 1996:18). Istraživanje je također pokazalo veliku važnost religijskih uvjerenja i vrijednosti, osobito katoličke vjere, u društvenom životu ispitanika. Za 60% ispitanika Bog i vjera su jako ili izrazito jako važni, a za 23% umjereno važni (str. 24).

LITERATURA

- Almond, G. A., Verba, S. (1965) **The Civic Culture**. Boston: Little, Brown & Company.
- Anderson, B. (1990) **Nacija zamišljena zajednica**. Zagreb: Školska knjiga.
- Bulat, N. i Štrelov, D. (1995a) Dimenzije političkog prostora i izborni učinci, u S. Vrcan i sur., **Pohod na glasače. Izbori u Hrvatskoj 1990.–1993**. Split: PULS: 295–317.
- Bulat, N. i Štrelov, D. (1995b) Neke determinante izbornog ponašanja građana na izborima 1992. godine, u S. Vrcan i sur., **Pohod na glasače. Izbori u Hrvatskoj 1990.–1993**. Split: PULS: 317–338.
- Dellenbrant, J. A. (1993) Parties and Party Systems in Eastern Europe, u White, S., Batt, J., Lewis, P. G. /ed./, **Development in East European Politics**. The Macmillian Press LTD: 147–163.
- Gati, C. (1996) If Not Democracy, What? Leaders, Laggards, and Losers in the Postcommunist World, u Mandelbaum, M. /ed./, **Postcommunism. Four Perspectives**. Council of Foreign Relations: 170–194.
- Grdešić, I. Kasapović, M., Šiber, I., Zakošek, N. (1991) **Hrvatska u izborima 90**. Zagreb: Naprijed.
- Holmes, S. (1996) Cultural Legacies or State Collapse? Probing the Postcommunist Dilemma, u Mandelbaum, M. /ed./, **Postcommunism. Four Perspectives**. Council of Foreign Relations: 25–70.
- Istraživački izvještaj "Sociokulturni aspekti tranzicije. Hrvatska 1996". Zagreb: Ekonomski institut.
- Janos, A. C. (1994) Continuity and Change in Eastern Europe: Strategies of Post Communist Politics. **East European Politics and Societies** 8(1):1–31.
- Jasiewicz, K. (1993) Structures of Representation, u: White, S., Batt, J., Lewis, P. G. /ed./, **Developments in East European Politics**. The Macmillian Press LTD: 124–147.
- Mandelbaum, I. /ed./ (1996) **Postcommunism. Four Perspectives**. Council of Foreign Relations.
- Manhajm, K. (1978) **Ideologija i utopija**. Beograd: Nolit.
- Mueller, J. (1996) Democracy, Capitalism, and the End of Transition, u Mandelbaum, M. /ed./, **Postcommunism. Four Perspectives**. Council of Foreign Relations: 102–146.
- O'Donnell, G., Schmitter. P. C. (1986) **Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions About Uncertain Democracies**. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Pusić, V. (1992) **Vladaoci i upravljači**. Zagreb: Novi Liber.
- Pusić, V. (1993) **Nova agenda za nove demokracije**. Erasmus, 2:7–13.
- Roskin, M. G. (1991) **The Rebirth of East Europe**. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Taras, R. (1993) Leaderships and Executives, u White, S., Batt, J., Lewis, P. G. /ed./, **Developments in East European Politics**. The Macmillian Press LTD: 172.
- Vrcan, S. i sur., (1995a) **Pohod na glasače. Izbori u Hrvatskoj 1990.–1993**. Split: PULS.
- Vrcan, S. (1995b) Izbori 1990.–1993. između demokratizacije i tehnologije vladanja, u: Vrcan, S. i sur., **Pohod na glasače. Izbori u Hrvatskoj 1990.–1993**. Split: PULS: 139–203.
- Zakošek, N. (1991) Ideološki diskurs krize. **Politička misao**, XVIII(2):58–64.
- Weber, E. (1996) What Rough Best? *Critical Review*, 10(2):285–298.
- White, S., Batt, J., Lewis, P. G. (1993) /ed./, **Development in East European Politics**. The Macmillian Press LTD.

POLITICAL CULTURE OF "NEW DEMOCRACIES"

BRANKA GALIĆ

Department of Sociology, University of Zagreb

The main threat to the democratization of new states in Easter Europe seem to be old problems of the past regime, which have only been transferred into the newly created frameworks of the changed modes of ownership, political representation, human and national rights, ecology, health, etc. Among the most important problems are: new populism, violation of human rights, state paternalism, corruption and crime, while the problems of health and ecology are being pushed to the social margin or totally ignored. Post-communism encompasses the well known experience of the former "communist" countries, which turned to one and only goal – the West – which it sees as a role model and towards which all its attentions, hopes and expectations are turned. This goal understands finding a path which is in no way easy – from totalitarianism towards democracy and market economy. Although it is often thought, uncritically, that these obstacles are easily overcome by any country wishing to see itself in the modern condition, the reality with which the new states face often refutes the first euphoria and necessitates more cautious opinions. Post-communist countries, especially some of them, are not party to the experience of civil democracy, institutions which enable it, or a democratic civil political culture. Since the communist regimes mostly contributed to the intensive development of traditional forms of ethnic consciousness and the whole host of traditional opinions and relations, and especially authoritarian relation in the family, the school, the work place, they have significantly contributed to the turning away from the development of civil, democratic political culture and to the re-establishment of "parochial" and "subject-like PODANICKIH" forms of political culture with traditionalist and neo-traditionalist structure in the "new democracies", including Croatia.

Key words: DEMOCRACY, COMMUNISM, POLITICAL CULTURE, POST-COMMUNISM, EASTERN EUROPE